

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.124>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ СВОБОДИ ЯК ПРИНЦИПУ ПРАВА

Герич А.Й.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Герич А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра цивільного права та процесу,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Герич А.Й., Герич А.В. Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права.

Вказується, непересічна важливість досліджуваного питання підтверджується також змістом Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, де закріплено важливість спільного управління свободи пересування (міграційними потоками) між територіями та всеохоплюючий діалог щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти. Особлива вага проблем свободи пересування в рамках міграційного контролю відображається також у національному законодавстві тим фактом, що у відповідності до положень Конституції України виключно законами України визначаються засади регулювання демографічних та міграційних процесів, а також порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.

Автори відзначають, становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права - це постійний процес, що відображає виклики різних епох. Сучасний світ вимагає не лише утримання цих ідей, але і їхнє активне вдосконалення відповідно до нових реалій та прогресу суспільства. Забезпечення свободи залишається головним завданням для правозахисників, законодавців та громадян. Звернення уваги до нових викликів, таких як глобальні проблеми, технологічний прогрес, соціокультурні трансформації, дозволяє вдосконалювати існуючі концепції свободи та пристосовувати їх до нових умов.

Спільні зусилля, ефективне міжнародне співробітництво та взаємне повага до прав людини є ключовими елементами для розвитку ідеї свобо-

ди. Глобальне співтовариство повинне активно працювати над створенням інклюзивних та ефективних механізмів захисту прав людини на всіх рівнях.

У світлі нових викликів, що стоять перед людством, збереження та розвиток ідеї свободи стають не лише завданням законодавців, а й питанням громадської свідомості та активної участі кожного члена суспільства. Тільки спільні зусилля та постійна готовність вдосконалювати наші уявлення про свободу можуть забезпечити сталість цього важливого принципу права в сучасному та майбутньому світі.

Ключові слова: права та свободи людини, свобода пересування, свобода, принципи права, філософія.

Gerich A.Yo., Gerich A.V. Formation and development of the idea of freedom as a principle of law.

It is indicated that the extraordinary importance of the researched issue is also confirmed by the content of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, which enshrines the importance of joint management of freedom of movement (migration flows) between territories and a comprehensive dialogue on all issues in the field of migration, in particular illegal migration, legal migration, illegal transportation of persons across the state border and human trafficking, as well as the inclusion of problematic issues in the field of migration in the national strategies of economic and social development of the regions where migrants come from. The special importance of the problems of freedom of movement within the framework of migration control is also reflected in national legislation by the fact that, in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, the principles of regulation of demographic and migration processes, as well as the procedure for the formation and functioning of free and other

special zones with economic or a migration regime different from the general one.

The authors note that the formation and development of the ideas of freedom as a principle of law is a constant process that reflects the challenges of different eras. The modern world requires not only the maintenance of these ideas, but also their active improvement in accordance with the new realities and progress of society. Ensuring freedom remains the main task for human rights defenders, legislators and citizens. Paying attention to new challenges, such as global problems, technological progress, socio-cultural transformations, allows improving existing concepts of freedom and adapting them to new conditions.

Joint efforts, effective international cooperation and mutual respect for human rights are key elements for the development of ideas of freedom. The global community should actively work on creating inclusive and effective human rights protection mechanisms at all levels.

In the light of the new challenges facing humanity, the preservation and development of the ideas of freedom become not only the task of legislators, but also a matter of public consciousness and the active participation of every member of society. Only a joint effort and a constant willingness to improve our understanding of freedom can ensure the permanence of this important principle of law in the present and future world.

Key words: human rights and freedoms, freedom of movement, freedom, principles of law, philosophy.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію незалежної України наша держава зіштовхнулася з подвійною проблемою у сфері правового регулювання свободи пересування: проблемою активізації міграційних світових рухів та необхідністю врегулювання внутрішньодержавного переміщення осіб. Формування належного механізму стосовно обох явищ суспільної дійсності є питанням високої актуальності, чи навіть визначальним у сучасних умовах. Адже неналежне врегулювання обліку та контролю переміщення громадян та іноземців як у межах території держави, так і в рамках прикордонного контролю, зумовлює виникнення таких негативних соціальних явищ, як демографічні та економічні кризи, зростання злочинності, сепаратні тенденції, а загалом реальної загрози національній безпеці.

Непересічна важливість досліджуваного питання підтверджується також змістом Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, де закріплено важливість спільного управління свободи пересування (міграційни-

ми потоками) між територіями та всеохоплюючий діалог щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти. Особлива вага проблем свободи пересування в рамках міграційного контролю відображається також у національному законодавстві тим фактом, що у відповідності до положень Конституції України виключно законами України визначаються засади регулювання демографічних та міграційних процесів, а також порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.

Відзначимо, проблема, що стоїть перед нами, полягає в тому, як ідеї загальної свободи стали ключовим принципом права та як цей принцип пристосовувався до змін у суспільстві, включаючи технологічний прогрес, глобальні виклики та соціокультурні трансформації. Зазначена проблема передбачає аналіз історичного контексту, ідентифікацію сучасних викликів, таких як кібербезпека та екологічні проблеми, і розгляд можливостей для майбутнього розвитку ідей свободи в контексті глобального співтовариства.

Стан опрацювання проблематики становлення та розвитку ідей свободи як принципу права на сьогоднішній день отримав значний обсяг наукового опрацювання та досліджень. Історичні та філософські аспекти цієї теми були широко розглянуті в літературі, розкриваючи виникнення і концептуалізацію свободи в різних епохах.

Сучасні дослідження включають аналіз впливу технологій на свободу, вивчення глобальних викликів, таких як пандемія та зміни клімату, та їхній вплив на правозахисні аспекти. Значна увага приділяється також ролі міжнародних угод і судових органів у захисті свободи людини.

Враховуючи різноманіття дисциплін, таких як правознавство, філософія, соціологія та політологія, стан дослідження цієї проблематики є високим, і він продовжує розвиватися в контексті сучасних викликів і змін у світі.

В цілому, дослідженню проблем, пов'язаних із реалізацією особами права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, присвятили свій доробок такі вчені, як Белов Д.М., Бисага Ю.М., Рабінович П.М., Голубка І.І., Подковенко Т.О., Фігун Н.І. Шемшученко Ю.С., Луцький А.І., Нерсисянц В.С., Пархоменко Н.М., Динько О.Ф., Анисимова М.Ф., Аносенков А.А., Лукашева О.А., Орзих М.П. та інші.

Мета статті полягає в дослідженні становлення та розвитку ідей свободи як принципу права. Через систематичний огляд історичного контексту, аналіз сучасних викликів та перспектив на

майбутнє, стаття спрямована на розкриття окремих етапів еволюції цього принципу та його вплив на правові системи.

Виклад основного матеріалу. Свобода – це складне, а деякою мірою неоднозначне явище, яке виступає людською можливістю власного вибору та незалежністю від впливу зовнішніх чинників. Свобода є природною ознакою, втіленням сенсу життя людини та її призначення. Вона розкриває усю сутність людини і слугує її життєвим орієнтиром [15].

На думку вчених Ярмол Л.В. та Вандзю С., свобода виступає фундаментальною характеристикою особи. Свободу людини можна розглядати у двох аспектах. Перший аспект – це внутрішня свобода; другий аспект – зовнішня свобода. Внутрішня свобода надана людині з народження, є вродженою її властивістю. Внутрішній аспект свободи може, наприклад, проявлятися у свободі людини думати, вірити, дотримуватися певних переконань, поглядів тощо. Юридичне право не може втручатися у внутрішній аспект свободи та її регламентувати. Тому, проголошення у законодавстві окремих держав таких свобод, як думки, віри, переконань не є юридично правильним. Йдеться про свободи вираження тих чи інших проявів свідомості людини [15].

Ідеї свободи як принципу права мають тривалу історію. Саме тому, спробуємо у загальних рисах сформулювати основні аспекти реалізації цієї ідеї протягом історії розвитку держави та права.

1. Ідеї свободи в Античні часи. В античний період становлення ідей свободи як принципу права важливою роллю відігравали філософські думки та правові концепції:

– Аристотель у своїй праці «Політика» досліджує організацію полісу та визначає поняття «політики» та «громадянства». Він вважав, що в справедливому громадянському суспільстві кожен повинен мати можливість висловлювати свої думки [1].

– у діалогах Платона, зокрема, «Держава» та «Закони», розглядаються питання правосуддя, справедливості та індивідуальної свободи. Платон висловлював ідеї щодо необхідності обмеження особистих свобод заради блага держави [2].

– Римський філософ і оратор Цицерон, у своїх трактатах, зокрема, «Про закони» та «Про обов'язки», висловлював ідеї щодо ролі законів у захисті прав та свобод громадян [3].

– виклади Сократа, зокрема, в «Апології Сократа», містять думки щодо важливості свободи слова та права на самовираження.

Тобто, античні греки й римляни сприймали свободу як свою природну властивість – певну даність, котру вони мають захищати, коли їй загрожує небезпека. Проте, варіативність понять, які визначають термін «свобода» в цей період ґрунтується саме на неоднозначних думках

щодо її суті, наприклад, Римській юрист Ульпіан стверджував, що: «з точки зору цивільного права раби вважаються ніким», *servi res sunt* – раби є речами.

2. Епоха Просвітницька та ідеї свободи. Епоха Просвітництва принесла нове розуміння свободи.

– Дж. Локк, просвітницький філософ XVII століття, висловив значний вплив на ідеї свободи та принцип права. У своїй праці «Другий трактат про урядування» (1690), Локк висловлює концепцію природних прав, включаючи право на життя, свободу та власність. За Дж. Локком, люди при народженні обдаровані цими правами, а влада уряду повинна виникати з консенсусу громадян [4]. Дж. Локк визначає право на власність як одне з основних природних прав. Це право на власність, за його переконанням, пов'язане з працею, і тільки через власну працю люди можуть набувати право на власність. Такий погляд віддзеркалює ідеї індивідуальної свободи та відповідальності за свої власні справи.

– Ж.-Ж. Руссо, інший видатний просвітник XVIII століття, висунув власні ідеї стосовно становлення та розвитку ідей свободи. У своїй праці «Договір про соціальну угоду» (1762), Ж.-Ж. Руссо обговорює, як суспільство може забезпечити свободу та рівність для своїх громадян. Він розглядає ідею загальної волі та визначає принцип «воля всіх», який має бути в основі демократичного уряду [5]. Ж.-Ж. Руссо акцентує на тому, що індивід повинен підпорядковувати свої інтереси загальній волі, щоб забезпечити загальне благо суспільства. Його ідеї враховують потребу взаємодії та співпраці для забезпечення справедливості та свободи всіх членів суспільства.

Отже, свобода заявляє про свої права й у царині зовнішніх стосунків між людьми. Ця епоха означала в цьому плані певне оновлення вироблених античністю уявлень про громадську свободу, які з плином часу набувають дедалі конкретніших рис, збагачуються економічними, соціальними, політичними та власне гуманітарними аспектами. Основні віхи на цьому шляху – формування засад вільного підприємства, буржуазні революції XVII – XVIII ст., європейське Просвітництво, боротьба трудящих за свої права, опір тоталітарним режимам сучасний правозахисний рух.

3. Незалежність та ідея свободи.

Американська Декларація Незалежності (1776) визначала основні права людини, включаючи право на життя, свободу та прагнення до щастя. Ця декларація встановила ідею, що права людини не тільки пов'язані зі структурою держави, але і передують їй, є незалежними та невід'ємними [6].

Французька Декларація прав людини та громадянина (1789) визначила основні права громадян та розпочала новий етап у розвитку ідей свободи [7]. Декларація прав людини і громадянина, прийнята під час Французької Революції, за-

кріпила ідеї про свободу, рівність та братерство. Вона стала однією з перших формальних визнань універсальних прав людини і викликала широкий вплив на розвиток правових систем та політичних інститутів у різних країнах.

Саме ці декларації виокремили та поширили ідеї про природні та невід'ємні права людини як основу демократії та правової системи. Вони визначили основні принципи свободи, рівності та справедливості, які стали основою для подальших конституцій та законів багатьох країн. Закріпили ідею, що влада повинна базуватися на згоді громадян і слугувати їхнім інтересам, а не навпаки.

4. Міжнародне права та свобода людини.

Після Другої світової війни створення Організації Об'єднаних Націй (ООН) призвело до розробки універсальних декларацій прав людини, що визначали ідею свободи на міжнародному рівні [8]. Загальна декларація прав людини прийнята ООН закріпила універсальні принципи свободи та прав людини. Вона визначила фундаментальні права, включаючи право на життя, свободу слова, свободу думки, совісті та релігії. Перший – універсалізація прав людини після Другої світової війни. Так, Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена ООН 10 грудня 1948 р., не обмежується Західною Європою та Північною Америкою, а, натомість, утворює появу «загального стандарту досягнення для всіх народів та усіх націй». Користуючись мовою Єлінека, можна сказати, що сама ідея прав людини сягнула «*status universalis*».

5. Технології та свобода людини.

У сучасному світі розвиток технологій вносить нові виклики у забезпеченні свободи та приватності. Питання, пов'язані з боротьбою з тероризмом, ставлять під сумнів деякі аспекти індивідуальних прав. Розгляд сучасних документів та міжнародних угод допомагає розуміти, як права людини адаптуються до нових реалій.

Використання цифрових технологій породило процеси революційних перетворень в сучасному суспільстві – так звану цифрову революцію, цифрову трансформацію суспільних відносин, яка виражається в застосуванні сучасних цифрових технологій в різних сферах діяльності людини і як фактор динамічного розвитку привела до створення цифрової економіки, формування інститутів цифрового права, нової конфігурації соціальних відносин на базі використання соціальних мереж, Інтернету, інших інформаційно-комунікаційних технологій [16].

6. Інклюзивність та свобода особи.

Сучасне розуміння свободи враховує важливість інклюзивності та різноманіття. Забезпечення рівних прав для всіх, незалежно від раси, гендерної належності чи інших характеристик, є необхідною умовою для справедливого суспільства.

7. Штучний інтелект та свобода.

Сучасні технології прискорюють розвиток суспільства, але вони також створюють нові виклики для свободи. Зростання цифрового світу підносить питання кібербезпеки, конфіденційності та використання штучного інтелекту, що вимагає нових законів та міжнародних стандартів.

Відзначимо, на сьогодні існує проблема захисту персональних даних у роботі з штучним інтелектом (ШІ) виникає з розширенням використання ШІ в різних сферах життя, таких як медицина, фінанси, транспорт, маркетинг та багато інших. З одного боку, використання ШІ може принести значні переваги, забезпечуючи автоматизацію процесів, вдосконалення прийняття рішень та покращення ефективності роботи. З іншого боку, це може ставити під загрозу конфіденційність та безпеку персональних даних.

Одна з головних проблем полягає у зборі та зберіганні великої кількості персональних даних, які потім використовуються для навчання ШІ. Ці дані можуть включати особисту ідентифікаційну інформацію, медичні записи, фінансові дані, геолокаційні дані та іншу конфіденційну інформацію про користувачів. Недостатня захищеність цих даних може призвести до їх несанкціонованого доступу, втрати або використання в злочинних цілях.

Інша проблема пов'язана з недостатньою прозорістю інтелектуальних систем із застосуванням ШІ. Відсутність чіткого розуміння, як саме ШІ приймає рішення та обробляє дані, ускладнює визначення відповідальності за можливі наслідки використання ШІ. Це може породити проблеми в етиці та справедливості, коли автоматизовані системи приймають рішення, які можуть мати серйозний вплив на життя людей.

Також існує проблема з атаками на системи ШІ з метою незаконного доступу до персональних даних. Все це потребує дослідження з метою подальшої розробки нормативної бази та політик для регулювання даної сфери та мінімізації ризиків.

8. Глобальна криза та свобода людини.

Пандемія COVID-19 підкреслила потребу в справедливому та ефективному захисті основних прав у кризових умовах. Глобальні відповіді та співробітництво стають ключовими елементами для забезпечення свободи та безпеки.

Одним з фундаментальних прав людини, що лежить в основі свободи особи є право на свободу пересування. До пандемії COVID-19 більшість людей не надавали значення праву на свободу пересування, особливо в рамках Європи, так як для європейців питання свободи пересування по ЄС та за його межами було безбар'єрним. Після скасування візового режиму для українців, подорожі до Європи теж стало тільки питанням фінансових можливостей. Водночас пандемія COVID-19, закриття кордонів, обмеження пересування для окремих громадян у середині держави приверну-

ли знову увагу до права на свободу пересування та його фундаментального значення [17].

9. Громадянське суспільство та захист свободи.

Активна участь громадян та громадянського суспільства відіграють ключову роль у захисті свободи. Спротив громадськості, акції та активізм сприяють формуванню інклюзивних та ефективних правових механізмів. Громадське суспільство вносить свої думки, переконання та вимоги у громадянський діалог, сприяючи обговоренню ідей про те, які свободи та права є невід'ємними для гідного та вільного життя [12].

Громадські рухи та акції можуть виступати за права та свободи громадян, сприяючи змінам у законодавстві та формуванню публічної думки. Громадські організації, такі як правозахисні групи та неприбуткові організації, активно виступають за права та свободи, здійснюючи моніторинг, публікацію доповідей та представляючи інтереси громадян перед урядовими структурами.

Освіта щодо прав та свобод є важливою складовою формування громадянської свідомості. Громадське суспільство грає роль у розповсюдженні інформації та вихованні громадян щодо їхніх прав та обов'язків.

Отже, можна зробити висновок, що громадське суспільство виступає ключовим гравцем у формуванні ідей про свободу як принципу права через свою активну участь у громадянському житті та взаємодії з урядовими та іншими сферами суспільства.

10. Медіа та інформаційна свобода.

ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні громадської думки та контролі за владою. Забезпечення медійної свободи та доступу до об'єктивної інформації стає необхідною умовою для зміцнення демократії.

11. Свобода слова та сучасний Інтернет.

Розвиток інтернету та цифрових технологій породжує нові аспекти свободи слова. Боротьба з цензурою та забезпечення відкритого доступу до інформації стає важливим завданням для правозахисників.

12. Глобальне співробітництво та свобода.

Останні виклики підкреслюють потребу у глобальному співробітництві та солідарності. Спільні зусилля між країнами та громадянським суспільством стають важливим фактором для досягнення глобальної стабільності та забезпечення свободи.

Висновки. Становлення та розвиток ідей свободи як принципу права – це постійний процес, що відображає виклики різних епох. Сучасний світ вимагає не лише утримання цих ідей, але і їхнє активне вдосконалення відповідно до нових реалій та прогресу суспільства. Забезпечення свободи залишається головним завданням для правозахисників, законодавців та громадян. Звернення уваги до нових викликів, таких як глобальні проблеми, технологічний прогрес, соціо-

культурні трансформації, дозволяє вдосконалювати існуючі концепції свободи та пристосовувати їх до нових умов.

Спільні зусилля, ефективне міжнародне співробітництво та взаємне повага до прав людини є ключовими елементами для розвитку ідей свободи. Глобальне співтовариство повинне активно працювати над створенням інклюзивних та ефективних механізмів захисту прав людини на всіх рівнях.

У світлі нових викликів, що стоять перед людством, збереження та розвиток ідей свободи стають не лише завданням законодавців, а й питанням громадської свідомості та активної участі кожного члена суспільства. Тільки спільні зусилля та постійна готовність вдосконалювати наші уявлення про свободу можуть забезпечити сталість цього важливого принципу права в сучасному та майбутньому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістотель. Політика. Київ, 2000. 515 с.
2. Платон. Держава. Київ, 2000. 811 с.
3. Ціцерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів. Переклав з латини В. Литвинов. Основи. Київ, 1998. 912 с.
4. Джон Л. Два трактати про правління. Переклав з англійської Павло Содомора. Наш Формат. Київ, 2020. 718 с.
5. Руссо Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ, 2001. 771 с.
9. «The Declaration of Independence». Американська Декларація Незалежності. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>.
10. Декларація прав людини і громадянина 1789. Юридична енциклопедія, у 6 т. ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.). Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. Київ, 1998. Т. 2. 1034 с.
11. Мартинов А.Ю. Загальна декларація прав людини 1948. Енциклопедія історії України, у 10 т., ред. кол. В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Наукова думка, Київ. 2005. Т. 3. С. 189 – 672.
12. Закон України «Про захист персональних даних». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, С. 481.
6. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text.
7. Європейська конвенція про запобігання тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712.
8. Алексіс де Токвіль. Про демократію в Америці. Київ, 1999. С. 7-15.
9. Вдовенко Н.М., Богач Л.В., Гераймович В.Л., Кваша К.С., Павленко М.М. Глобальна економіка. *Навчальний посібник*. НУБіП України. Київ, 2017. 654 с.

10. Разметаєв Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини. Навчальний посібник. Київ, 2018. 441 с.
11. Яромл Л. В., Вандьо С., Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 825. С. 252–257.
12. Гиляка О.С. Особливості забезпечення окремих прав людини в умовах цифрової трансформації. *Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: Матеріали другої науково-практичної конференції*. 21 травня 2020 р., м. Київ. / Упоряд.: В.Г. Пилипчук, О.В. Петришин. Київ, 2020. 376 с.
13. Гецько В.В., Право на свободу пересування: допустимі межі втручання та пандемія COVID-19. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». 2020. Випуск 62. С. 55–59.
14. Рогач О.Я., Белов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2022. С. 37–42.
15. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення. *Аналітично-порівняльне право*. №2.2022. С. 44–52.
16. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 301–310.
17. Белов Д.М., Белова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». Випуск 78(4). Ч.3. 2023. С. 289–294.